

UDK: 930.9 (4) “ 1914/1919

DOI: 10.51237/issn.2744-1172.2021.50.139

Pregledni rad

Primljen: 1. 9. 2021.

Prihvaćen: 21. 10. 2021.

Muhamed Nametak

Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju

Sarajevo, Bosna i Hercegovina

muhamed.nametak@iis.unsa.ba

Pitanje odgovornosti za izbijanje Prvog svjetskog rata u svjetskoj historiografiji

Apstrakt: Na osnovu literature, koja je nastajala u raznim vremenskim periodima, autor razmatra stavove iz većine zaraćenih zemalja po pitanju odgovornosti za izbijanje Prvog svjetskog rata. Karakteristika većine radova nastalih na ovu temu jeste da se odgovornost prebacivala na drugu stranu, a da su se vlastiti potezi relativizirali. Međutim, primjetno je da su se s vremena na vrijeme pojavljivale i ideje u određenim sredinama, koje su bile apologetske prirode i ravnomjernije raspoređivale krivicu. Do današnjeg dana konsenzusa oko izbijanja rata nema i pitanje odgovornosti se po pravilu aktualizira na obljetnicu vezanu za rat.

Ključne riječi: pravna odgovornost, moralna odgovornost, Prvi svjetski rat, Sarajevski atentat, Bosna i Hercegovina, historiografija

Abstract: Based on the literature, which was created in various periods of time, the author discusses the views of most belligerents on the issue of responsibility for the outbreak of the First World War. The characteristic of most of the works on this topic is that the responsibility was transferred to the other side, and that one's own moves were relativized. However, it is noticeable that from time to time, ideas also appeared in certain environments, which were apologetic in nature and distributed guilt more evenly.

To this day, there is no consensus on the outbreak of war, and the issue of responsibility is usually brought to light on the anniversary of the war.

Keywords: legal responsibility, moral responsibility, First World War, Sarajevo assassination, Bosnia and Herzegovina, historiography

*“Pustite me da pobijedim, a poslije će doći pravnici
koji će reći da je pravo bilo na mojoj strani”*

Fridrih II

Uvod

Prvi svjetski rat je, do trenutka kada je otpočeo, bio najveći vojni sukob u historiji čovječanstva. Iako je i u prošlosti bilo velikih i krvavih ratova, koji su trajali nekad i decenijama, količina smrti, uništenja, broj osakaćenih ljudi ostavio je trajnu traumu u kolektivnom ljudskom sjećanju. Jedna od najkrupnijih posljedica Prvog svjetskog rata je bilo stvaranje svijeta neizvjesnosti i latentne opasnosti, koja se na kraju krvavo manifestirala u Drugom svjetskom ratu, koji u mnogo čemu svoj početak duguje Velikom ratu iz 1914. godine. Naime, posljedica rata pored ljudskih žrtava bilo je i stvaranje tabora pobjednika nasuprot taboru gubitnika tog sukoba. Teški uslovi nametnuti mirovnim sporazumima, prije svega Njemačkoj, doveli su do velikog nezadovoljstva i želje za revizijom tzv. Versajskog sistema. Pored Njemačke nezadovoljna je bila i Italija, koja, iako u taboru pobjednika, nije bila zadovoljna dobijenim teritorijama u odnosu na žrtve, koje je podnijela za pobjedu Antante. Prvi svjetski rat se vodio na tri kontinenta i u njemu je poginulo oko deset miliona ljudi. Ubjedljivo najveća razaranja i najžešća ratna dejstva su se vodila u Evropi. Tehnološka postignuća, prije svega izum mitraljeza, je doprinio velikom broju pogibija. Neminovna je istina da su se sve evropske zemlje, koje su vodile rat u godinama prije njega, pripremale za njegovo izbijanje. Ulaganja u vojsku su povećana, broj stajaće vojske je u godinama pred rat stalno povećavan, a vojna flota zaraćenih zemalja

je postala kao nikad do tad velika i s obzirom na postojanje modernih načina komuniciranja spremna i sposobna na akciju na čitavoj teritoriji planete kooridnirano. Prvi svjetski rat je bio po mnogo čemu prvi moderni rat evropskih zemalja. On je prvi put vidio upotrebu tenkova, aviona i bojnih otrova, oružja koja su se, nažalost, u godinama nakon njega usavršila i postala još ubojitija. Iako su se svi spremali za rat, niko nije očekivao da će on trajati tako dugo i donijeti takvu pustoš, zbog čega se stiče dojam da su se nakon njegovog završetka svi kajali zbog njegovog otpočinjanja, iako naravno nije svako izvukao isti kraj.

Ovaj rat nije bio samo sukob imperijalista, nego i sukob naroda i njihovih ideologija. Njemački kaiser Vilhelm II je predviđajući skori rat njemačkom državnom sekretaru Kiderlen-Vehteru 1912. godine pisao: "Moguća borba za opstanak koju će Germani u Evropi (Austrija, Njemačka) voditi protiv Slovena (Rusija) koje podržavaju Romani (Gali), Angloskasonce će zateći na strani Slovena ... Obrazloženje: ljubomora, strah od naše prekomjerne veličine ... Drugo poglavlje seobe naroda je završeno. Treće poglavlje je: doći će do borbe za opstanak Germana i Ruso-Gala. To više nikakva konferencija ne može da ublaži, jer to nije nikakvo veliko političko, nego rasno pitanje ... Ovdje je riječ o 'biti ili ne biti' germanske rase u Evropi".¹

U kontekstu Bosne i Hercegovine izbijanje rata ima poseban značaj, jer neke od kriza koje su mu prethodile bile su u velikoj mjeri povezane sa sudbinom te zemlje, koju su svi svojatali. Aneksiona kriza 1909. godine je bila jedna od uvertira za izbijanje rata, a kulminacija svih kriza i sporenja bio je Sarajevski atentat 28. juna 1914. godine, koji je bio varnica, koja je zapalila požar, koji se dugo spremao. Kao nikad prije i nikad poslije Bosna i Hercegovina je bila jedno od najvažnijih pitanja u evropskoj diplomatiji kasnog 19. i naročito ranog 20. stoljeća, te zbog toga nikad neće biti višak istraživanja i rada na temu Atentata, položaja Bosne i Hercegovine u okviru Austro-Ugarske, te naposljetku odnosa

¹ Fric Fišer, *Posezanje za svetskom moći: Politika ratnih ciljeva carske Nemačke 1914-1918* (Beograd: Filip Višnjić, 2014), 27.

naroda u Bosni i Hercegovini prije izbijanja rata. U ovom tekstu pregledom evropske i američke historiografije nastale u rasponu od kraja rata pa do obilježavanja njegove stogodišnjice, prikazat će se koliko je postizanje historijske istine težak proces, koji je neodvojiv od identiteta historičara, ali i njegovog šireg društveno-političkog okruženja.

Pitanje odgovornosti za izbijanje rata u svjetskoj historiografiji

Obilježavanje stogodišnjice izbijanja Prvog svjetskog rata 2014. i njegovog završetka 2018. godine, izazvala je renesansu historiografije, koja se bavi ovom temom. Gotovo u čitavoj Evropi organizirali su se naučni skupovi, neki manje, a neki više značajni sa naučnog aspekta, izložbe, koncerti, a rasprava o uzrocima rata se na kratko vrijeme preselila čak i u političku arenu, kao da je riječ o događajima, koji su se tek nedavno desili i koji će i u budućnosti imati utjecaj na zbivanja. Najvrijedniji doprinos obilježavanju ovog važnog događaja su sasvim sigurno dali historičari, koji su svojim pisanim djelima pokušali naučnoj i nenaučnoj javnosti ponuditi nešto novo, što je s obzirom na značaj, ali i popriličnu istraženost teme zaista bio težak zadatak. Zaključak koji se iz svega toga mogao izvući jeste da je, i 100 godina nakon njegovog završetka, Prvi svjetski rat osjetljivo pitanje oko kojeg nema konsenzusa. “Izrastanje nauke o odgovornosti za rat je počelo odmah po njegovom izbijanju 1914. godine. Po okončanju 1918. godina pretvorila se u ‘naučni rat o ratu’”² Po procjeni srpskog historičara Jovana Jovanovića do početka Drugog svjetskog rata nastalo je oko 3.000 djela na temu odgovornosti za izbijanje Prvog svjetskog rata. Ovdje je Jovanović, pored knjiga uključio i radove u časopisima, brošure i predavanja.³ Bez sumnje je Prvi svjetski rat najkrupnija tema oko koje se, kako historičari tako i narodi, nisu mogli

² Wolfgang Yager, “Historische Forschung und politische Kultur in Deutschland. Die Debatte 1914-1980 über dem Ausbruch des Ersten Weltkrieges” (Göttingen, 1984), 198. navedeno prema: Milorad Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*, knj. 2 (Beograd: Prosveta, 1989), 667-668.

³ Veselin Masleša, *Mlada Bosna* (Beograd: Kultura, 1945), 17.

složiti. Pažljivim promatranjem evidentno je da neslaganjima u pogledima pogoduju i sadašnji sporovi, ali i razumijevanje ljudi o karakteru pojedinih postupaka. Mnoštvo je pitanja, vezanih za Prvi svjetski rat, koja umjesto jasnih odgovora samo podstiču postavljanje novih pitanja, koja ponekad odlaze daleko od teme. Najčešće naučne rasprave su se u proteklih stotinu godina vodile oko uzroka za izbijanje rata, ratnoj krivici i poslijeratnom sistemu, koji je stvoren na bazi međunarodnih ugovora poraženih i pobijeđenih snaga. U regionalnoj historiografiji, naročito bosanskohercegovačkoj i srpskoj, dodatna težina je pridodata i Sarajevskom atentatu. Pogotovo u današnjim okolnostima, osjetljivim na slične incidente, kojima se daje karakter terorističkih činova, ovaj događaj je postao mjesto sporenja, dokazivanja, pravdanja i odobravanja. Nažalost, sadašnja politička sporenja i ideologije su umnogome odredile tok te rasprave, koja je često izlazila iz historijskih okvira i svaki historičar, koji je pažljivo pratio izjave svojih kolega, njihove studije i članke ne može da se ne otme dojmu da je na stavove historičara mnogo utjecalo i javno mnijenje iz njihovih zemalja, tako da se u suštini nije moglo čuti "heretičko mišljenje" poput onog Fritza Fischera iz 1961. godine. Veselin Masleša je primijetio da je u periodu poslije Prvog svjetskog rata zajednička crta većine istraživača teme ratne odgovornosti bila da je "neko drugi, ma ko, već prema potrebama, shvatanju i sklonostima svakog pojedinca, kriv, a ne vlada zemlje u kojoj se on rodio, živio i stekao svoju političku, naučničku, diplomatsku, činovničku ili ma koju drugu karijeru."⁴ S obzirom na neoborivu činjenicu da je rat otpočela Austro-Ugarska objavom rata Srbiji, a zatim i Njemačka objavom rata Francuskoj, historičari i političari iz ove dvije zemlje, odnosno iz Njemačke i Austrije, koja je bila de facto nasljednik Austro-Ugarske, su nakon rata izbjegavali priču o pravnoj odgovornosti, koja je bila očigledna, te su usmjerili priču na pitanje moralne odgovornosti i analizom događaja, koji su ratu prethodili, htjeli su prikazati da izbijanje rata nije bila direktna krivica ove dvije zemlje, već suprotne strane, koja je svojim agresivnim ponašanjem i

⁴ Masleša, *Mlada Bosna*, 18.

neuvažavanjem vitalnih interesa ove dvije zemlje, njih dovela u bezizlaznu situaciju iz koje bijeg nije bio moguć. Time se zapravo samom izbijanju rata pretpostavila priča o njegovoj *genezi*, koju je trebalo tražiti još od 1871. godine i francuskog poraza u ratu protiv Sjevernonjemačkog saveza.

Jedna od karakteristika proučavanja uzroka Prvog svjetskog rata jeste postojanje dihotomije narativa u vlastitim redovima u svim zemljama, koje su vodile rat. Iako je prisutan osnovni narativ, koji je krivicu svaljivao na suprotnu stranu, u svakoj zemlji je postojala i grupa historičara ili političara, koji su krivicu ravnomjernije raspoređivali, pa čak optuživali i političare iz vlastite zemlje za strašni rat. Tako je britanski premijer Lloyd George poslije rata u svojoj knjizi *Ratni memoari* oštro kritikovao prijeratnog ministra vanjskih poslova Edwarda Greya: “On (Edward Grey) je očajno propao u svojim naporima da otkloni veliki rat. Što se tiče njegove neodlučnosti za vrijeme onih kobnih dana, kada su se crni oblaci gomilali i brzo zamračivali nebo, ja sam se potrudio da dam jasan pregled činjenica. One nam govore o krmanošu, čija je ruka drhtala u paralizi strave, nesposobna da čvrsto drži ustave i operiše njima odlučno i s jasnim smjerom ... Nepriistrasni, ali slabi i neenergični apeli ser Edwarda Greya razbješnelim narodima Evrope da čuvaju mir ... u huci se jedva čuo – i posigurno ga niko nije slušao. Da je na vrijeme skrenuo pažnju Njemačkoj zbog čega će Britanija objaviti rat – i voditi ga svom snagom – rezultat bi bio drugačiji.”⁵ Sličan stav je zastupao i engleski historičar Robert W. Seton-Watson, koji je napisao: “Ispitivanje neposrednih uzroka Ratu dovedeće, svakako, neminovno i uvek do osude Centralnih sila kao napadača; ali i najpovršniji pregled sa šireg gledišta pokazaće jasno, da konačni uzroci leže mnogo dublje i da su bezgranično komplikovani, - da svaka nacija ima da ponese svoj dio osude za ono što se desilo, da je krajnje teško tačno razdjeliti krivicu i opredjeliti krivce, i da i onde gdje izgleda da je krivica očigledna mogu ponekad da se iznesu u odbranu olakšavajuće

⁵ Lojd Džordž, *Ratni memoari* (Beograd: Geca Kon, 1937), 79-80.

okolnosti.”⁶ Seton-Watson, koji je bio poznat kao pristalica stvaranja Jugoslavije i rušenja Austro-Ugarske, ipak je u svom djelu priznao da su srpske pretenzije na Bosnu i Hercegovinu bile jedan od uzroka rata.⁷

S druge strane, Winston Churchill, prvi lord britanskog admiralteta je poslije rata branio Greya i britansku politiku: “Što više razmišljam o ovim događajima, sve sam više ubjeđen da smo mi izabrali jedini ispravan put koji je bio otvoren nama ili ma kojoj engleskoj vladi. Prigovori koji bi se mogli učiniti protiv ovog pravca naše politike bili bi mnogo slabiji od prigovora koji bi se mogli učiniti da je preduzeta ma kakva druga akcija.”⁸ Sličnog stava je bio i britanski historičar i novinar Alen J. P. Taylor koji je u svojoj knjizi “Habzburška monarhija” napisao: “Kao i 1859, austrijska diplomatija je izazvala rat. Ultimatum Srbiji je bio takav da je izbijanje rata bilo neizbježno: sastavio ga je Forgač, onaj isti lažov i kriminalac iz 1909, čije ime teško da je bilo ikakva garancija u evropskim diplomatskim krugovima. Ipak, nije bio važan ni sadržaj ultimatumu: njime je okončana dugotrajna pat pozicija, izazvana je kriza i tako sigurno, prije ili kasnije, odlučena dalja sudbina Habzburgovaca.”⁹ Američki historičar Arthur J. May u svom djelu “The Hapsburg Monarchy” tvrdio je da je Monarhija bila prisiljena na ulazak u rat, ali da je ona najodgovornija za njegov početak. “Diplomatski položaj Habsburške monarhije u kasno proljeće 1914. teško da je mogao izazvati zavist. Srbija se teritorijalno proširila, stekla sampouzdanje i postala iritantnija nego do tad; i bilo je odlučeno na Ballplatzu da će se slijedeća ozbiljna kontroverza sa Srbijom riješiti ne redovnim procedurama i diplomatijom, nego drastičnom vojnom kaznom.”¹⁰

U francuskoj historiografiji dominantan stav je bio da je Njemačka odgovorna za rat i da se nizom kriza koje su mu prethodile došlo do

⁶ Robert William Seton-Watson, *Sarajevo, studija o uzrocima svetskoga rata* (Zagreb: Nova Evropa, 1926), 211-212.

⁷ Seton-Watson, *Sarajevo*, 37.

⁸ Vinston Čerčil, *Svetski rat* (Beograd: Geca Kon, 1936), 188.

⁹ Alen Dž. P. Tejlor, *Habzburška monarhija 1809-1918*. (Beograd: Clio, 2001), 262.

¹⁰ Arthur J. May, *The Hapsburg Monarchy 1867-1914* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 195), 474. (prevod sa engleskog: Muhamed Nametak)

situacije u kojoj je rat bio neizbježan. S obzirom da su Francuzi imali određene revanšističke motive, uzrokovane njihovim strahovitim porazom 1870. godine i gubitkom pokrajina Alzas i Loren, naročit je pokušaj kako francuskih političara tako i historičara da na Njemačku svali ne samo političku nego i moralnu krivicu za rat, jer se drugačije nisu mogli ni objasniti teški uslovi mira koji su nametnuti poraženim nakon rata. Istaknuti francuski historičar, profesor na Sorboni i član akademije nauka Pierre Renouvin je uzrok rata sažeo u riječima: “Pa ipak, tko bi mogao tvrditi da je rat morao biti sudbonosan? Srpanjska kriza godine 1914 – nova balkanska kriza koju je otvorio sarajevski atentat – mogla se razvijati poput mnogih drugih, a da ne završi sukobom. Položaj je u svom začetku veoma bio nalik na položaj koji je nastao 1909: Austro-Ugarska je htjela udariti na Srbiju spremna da izazove sukob sa Rusijom. Ali je Rusija u godini 1914. bila jača od Rusije u 1909. i nije htjela da pretrpi novo poniženje. Francuska se osjećala prisiljenom da se pokaže čvršćom negoli je bila za bosanske krize, osim ako se nije htjela odlučiti na to da uništi savez. Centralnim državama je rizik bio poznat: one su se u nj upustile unaprijed odlučne da nametnu svoju volju; kad su vidjele da Rusija ne popušta, više su voljele opći rat negoli napustiti svoj plan. Čvrsta odluka koju je Njemačka donijela da, čak i uz cijenu evropskog sukoba, priskoči u pomoć Austro-Ugarskoj ugroženoj raspadom zbog pokreta nacionalnosti, to je svakako glavno objašnjenje rata 1914-1918.”¹¹

Međutim, u Francuskoj je također postojala i revizionistička teorija o uzrocima rata. “Francuski revizionisti (Žorž Demarsijal i Alfred Fabr-Lis) bili su otvoreni protivnici onoga što se nazivalo ‘poenkarezom’: isticali su navodnu želju Poenkarea da pripremi Francusku na odmazdu prema Njemačkoj uz pomoć Rusije kao saveznika i njegovo širenje nacionalizma u Francuskoj ... Francuski revizionisti okrenuli su se protiv Poenkarea poslije 1919. Demarsijal je na tu temu napisao tekst koji je 1926. objavljen u časopisu *Current history* i poslije toga mu je na pet godina oduzet orden

¹¹ Pierre Renouvin, *Evropska kriza i Prvi svjetski rat* (Zagreb: Naprijed, 1965), 179.

Legije časti”¹² Bilo je zaista hrabro u Francuskoj, koja je srazmjerno svojoj populaciji imala najveće gubitke u ratu od milion i četrsto hiljada ljudi, zastupati takve stavove, ali evidentno je da su oni postojali.

Ruska sovjetska historiografija je također krivicu za rat ravnomjernije raspoređivala, iako je ruska podrška Srbiji u julu 1914. godine bila jedan od osnovnih uzroka rata. Takav stav je zauzet iz ideoloških poriva, jer se htjela okriviti cjelokupna evropska buržoaska vlast za rat i na taj način pokazati u negativnom imperijalističkom duhu od koje obični ljudi nemaju koristi, već samo ratna stradanja i smrt. Također, htjela je steći legitimitet u Rusiji kao miroljubive vlasti, koja je na strani onih slojeva stanovništva, koji su bili najviše pogođeni ratom, seljacima i radnicima. Na kraju, Rusija je htjela da krivicu za rat djelimično prišije i Francuskoj, jer su sovjetske vlasti nakon rata prestale da plaćaju ogromne kredite, koje je bivša carska vlada uzela od Francuske. U *Istoriji diplomatije* u redakciji akademika Vladimira P. Potemkina nalazi se stav: “Francuski vladajući krugovi, pretstavljeni takvim političarima kao Poenkare, odavno su se riješili na rat protiv Nemačke. Ali je pri tome francuska vlada željela da odgovornost za rat prebaci na same Nijemce. To nije bilo teško učiniti.”¹³ U “Istoriji novog veka”, koju je uredio još jedan ruski akademik Jevgenij Tarle, dodatno se relativizira krivica država, a zapravo se osuđuje čitav državno-pravni poredak zapada, koji je kao imperijalistički, žudio za osvajanjima i pljački drugih zemalja. “Tako je otpočeo prvi svjetski imperijalistički rat. Do tog rata je došlo zbog suparništva između dvije imperijalističke grupacije. Odgovornost za taj rat pada na sve imperijalističke države. 1914. godine našli su se jedan prema drugom ne tabor mira i tabor rata, već kao što je rekao Lenjin – dva imperijalistička tabora. Cijela ekonomska i diplomatska istorija posljednjih decenija – kaže Lenjin – pokazuje da su se obje grupe zaraćenih nacija sistematski pripremale baš za takav rat ... Za Francusku, a naročito za Rusiju, bilo

¹² Anika Mombauer, *Uzroci Prvog svjetskog rata. Sporenja i saglasnosti* (Beograd: Clio, 2013), 83.

¹³ *Istorija diplomatije*, knj. 2, ur. Vladimir Petrovič Potemkin (Beograd: Arhiv za pravne i društvene nauke), 1949, 229.

je bolje da su za neko vrijeme odložile početak rata, pa su s toga, tada, 1914. godine, i bile manje agresivne od Njemačke, ali su se i one spremale za rat, i to baš za osvajački, imperijalistički rat ... Nacionalni momenat u austro-srpskom ratu bio je od manjeg značaja i nije mijenjao opšti karakter imperijalističkog rata.”¹⁴

U srpskoj historiografiji Prvi svjetski rat zauzimao je posebno mjesto, jer je i sam karakter rata za Srbiju bio drugačiji. U slučaju Srbije nije se moglo pričati o pitanju globalnog imperijalizma, nego prije svega o pitanju prisajedinjenja onih teritorija Austro-Ugarske na koji su Srbi smatrali da imaju pravo. Po pitanju ratne odgovornosti Jovan Jovanović je pisao da su “austro-nemački ispitivači celo pitanje izokrenuli. Oni su namerno brkali dve odvojene stvari: moralnu odgovornost i istoriske uzroke rata. Oni su na taj način jedno prosto pitanje o moralnoj odgovornosti zamijenili spornim pitanjem o poreklu rata ... U pitanju moralne odgovornosti za rat, stvar istoriski stoji ovako: Austro-Ugarska je iznenadnim ultimatumom od 23. jula tražila od Srbije da se odreče svoje samostalnosti i dostojanstva nezavisne države, ona se nije zadovoljila odgovorom Srbije, iako su sve evropske sile, pa čak i Nemačka, nalazile, da je on može zadovoljiti. Austro-Ugarska je odbila predlog Srbije da izborni sud reši njihov spor. Austro-Ugarska je oglasila Srbiji rat. Prema tome, stoje ova dva fakta: predumišljaj za rat i sam upad, a kad to stoji, onda na Austro-Ugarsku pada sva moralna odgovornost za svetski rat.”¹⁵ Milorad Ekmečić je rat posmatrao kao završnu fazu ujedinjavanja južnoslavenskih naroda, procesa koji se u Evropi završio nekoliko decenija prije. U svom djelu “Ratni ciljevi Srbije” Ekmečić je zagovarao ideju da je temeljni uzrok rata uspon nacionalizma u Evropi krajem 19. i početkom 20. stoljeća: “Pravi i dubinski uzrok rata leži izvan okvira neposrednog poslovanja odgovarajućih kancelarija. Nije dovoljno reći da je rat bio imperijalistički i da je počeo zato što se Njemačkoj žurilo ... Uzrok rata je u naporu srednjih evropskih

¹⁴ *Istorija Novog veka*, ur. Jevgenij Viktorovič Tarle (Beograd: Naučna KMD, 2008), 647.

¹⁵ Jovan M. Jovanović, *Borba za narodno ujedinjenje 1914-1918* (Beograd: Geca Kon, 1928), 47-48.

klasa i buržoazije da kroz socijalne izmjene društva dadnu novo vođstvo svojim nacijama i novo vođstvo svijeta. Ideja nove hegemonije nikla je u tom krugu. To se naziva nacionalizmom, a on je pravi uzrok rata ...”¹⁶ Ekmečić citira izjavu Nikole Pašića iz 1923. godine kako se pred Balkanski rat 1912. godine vijećalo kojim putem ići: “... pa smo onda mi pošli putem da prvo treba da oslobodimo Kosovo i Južnu Srbiju, i kad to oslobodimo, onda da prođe petnaest, a možda i dvadeset godina, da se naš narod preko Save i Dunava pripremi za ujedinjenje.”¹⁷ Ipak, Ekmečić je u svojim radovima uvijek odbacivao odgovornost Srbije za rat. “Iako je živjela u stalnom strahu od Habsburške Monarhije, srpska vlada nije očekivala rat, pa je Sarajevski atentat bio za nju golemo iznenađenje i iskušenje ... Onako kako je rat nametnut Srbiji, ti događaji su joj nametnuli i potrebu da mora fiksirati svoje ratne ciljeve.”¹⁸ U svom kasnijem radu Ekmečić historijski uzrok rata traži najprije u agresivnoj politici Austro-Ugarske na Balkanu i potpunoj podršci koju je ista dobijala od Njemačke. On također priznaje da dublje uzroke rata treba tražiti i u okupaciji Bosne i Hercegovine i njenoj aneksiji: “Podloga svemu je opšte saznanje da je 1878. Austro-Ugarske napravila istorijsku omašku i okupirala jednu neprijateljsku zemlju, a zatim tokom naredne četiri decenije vladanja nije bila kadra da pridobije većinu naroda za sebe.”¹⁹ Ekmečić ide i dalje, pa Sarajevski atentat kao povod za rat dovodi u vezu sa austro-ugarskim tajnim službama indicirajući da su one suodgovorne za njega, a samim time i za izbijanje rata: “Balkan je bio područje na kome su obavještajne službe velikih sila usavršavale tada metode svoje djelatnosti. Sve dok se do kraja ne otkriju njihovi tajni papiri, istorija Sarajevskog atentata 1914. neće biti svedena do istraživačkog dna. Ovo se odnosi i na austrougarsku obavještajnu službu ... Znala je unaprijed da se umorstvo sprema, a nikog nije obavjestila o tome. Nemoguće je da nauka ne

¹⁶ Milorad Ekmečić, *Ratni ciljevi Srbije 1914*. (Beograd: Srpska književna zadruga, 1973), 14.

¹⁷ Ekmečić, *Ratni ciljevi Srbije*, 64.

¹⁸ Isto, 64, 78.

¹⁹ Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*, knj. 2, 681.

uračuna ovu činjenicu među one faktore, koji su iz istorijske dubine pripremili Sarajevski atentat.”²⁰ Ekmečić odgovornost za rat prebacuje i u dvorište katoličke crkve čiju ulogu po njemu historičari, koji su se bavili ratnim ciljevima zaraćenih zemalja, nisu dovoljno iscrpili: “Uloga katoličke crkve u formiranju njemačkih ratnih ciljeva 1914-1918. značajnija je nego što je ovdje (misli na knjigu Frica Fišera “Posezanje za svjetskom moći”) prikazano ... “Po pitanju odgovornosti za izbijanje Prvog svjetskog rata, njemački doseljenici i planovi habzburškog generalštaba da naseljavaju katolike u Istočnoj Bosni po sistemu latifundija igraju vrlo značajnu ulogu.”²¹

Andrej Mitrović je bio stava da osnovni uzrok rata treba tražiti u suprotnostima velikih sila s tim što je Njemačka bila ta koja je planirala, provocirala i uvukla u svoj plan i Austro-Ugarsku koristeći Sarajevski atentat: “Da bi dobila rat pod uslovima koje je željela, Njemačka je primijenila taktiku koja se svodila na slijedeća tri stava: prvo naći trenutak koji je povoljniji za nju nego za sile Antante; drugo, naći razlog koji bi učinio da Austro-Ugarska sigurno bude uvučena u oružanu borbu; treće naći povod koji bi pružio priliku ili bar izgovor Velikoj Britaniji da se uzdrži od miješanja u sukob ... Sukob Austro-Ugarske sa Srbijom i sa njim povezano austrougarsko i njemačko planiranje rata bili su neraskidiv dio opštih međunarodnih prilika, pa suštinski dio uzroka zaoštavanju na jugoistoku Evrope treba u stvarnosti tražiti u opštoj situaciji imperijalističkog razdoblja.”²² U svom poznatom djelu “Sarajevo 1914” Vladimir Dedijer je zaključio da je atentat na prijestolonasljednika Franza Ferdinanda bio “neočekivani dar boga Marsa ratobronoj bečkoj stranci, koja je još od aneksione krize 1908-1909. tražila razlog da napadne Srbiju i umiri Južne Slovence, proširujući habsburšku vlast do samih vrata Soluna. Samo u tom smislu može se o nacionalnim aspiracijama Južnih

²⁰ Isto, 683.

²¹ Fišer, *Posezanje za svjetskom moći*, x-xi.

²² Andrej Mitrović, *Srbija u Prvom svjetskom ratu* (Beograd: Srpska književna zadruga, 1984), 54-55.

Slovena i kolonijalnim uslovima u Bosni i Hercegovini govoriti kao o jednom od mnogobrojnih uzroka prvog svjetskog rata.”²³ Primjetna je, dakle, tendencija u srpskoj historiografiji da odbaci odgovornost za rat. U suštini tog stava leži ubjeđenje da, sve teritorije koje je Srbija osvojila u Balkanskim ratovima kao i u onim u Austro-Ugarskoj na kojima su bili nastanjeni Srbi, su po historijskom pravu srpske zemlje, koje je Srbija imala pravo posjesti.

Italijanski državnik i diplomata Karlo Sforca je poslije rata bio stava da korijene rata treba tražiti u svim dešavanjima na međunarodnom planu počevši od aneksione krize pa do Atentata, ali je ipak direktnu krivicu za početak rata dodijelio Njemačkoj i Austro-Ugarskoj: “osjećanje koje je bilo zajedničko svim narodima od 1908 – datum aneksije Bosne - pa do 1914 imalo je svuda iste karakteristike – u Parizu kao i u Berlinu, u Beču i u Petrogradu. Svako je živio u strahu od rata; i, samim tim, svako je, više ili manje, doprinio da se izazove katastrofa. Ali, pošto je jednom priznata ova zajednička odgovornost, zašto da se zaboravlja da sva neposredna i direktna odgovornost za konflikt pada na feudalnu grupu koja je bila na vlasti u Austro-Ugarskoj 1914. godine i na njemačke starešine koji su joj zajamčili punu potporu.”²⁴

Prvi poslijeratni predsjednik Čehoslovačke Tomaš Masarik je bio čvrstog ubjeđenja da je za rat kriv njemački militarizam i njihov agresivni pristup rješavanju svih problema. Masarik, po vokaciji filozof, uzroke rata je tražio duboko u samoj psihi i karakteru njemačkog društva. Po njemu, zapadne zemlje su bile oličenje demokratije i progresivnih ideja, a Njemačka je bila primjer militarnog feudalizma, koji je odbijao prirodno pravo naroda na slobodu. “Pitanje krivice svuda se marljivo pretresa već zato što su saveznici u Versaju oficijelno optužili kao napadače Nijemce i njihove saveznike; pratim čitavu tu literaturu i ne nalazim razlog da mijenjam svoje mišljenje. U cjelini opaža se da se u Njemačkoj (i u Austriji)

²³ Vladimir Dedijer, *Sarajevo 1914* (Ljubljana: Državna založba Slovenije; Beograd: Prosve-
ta; Svjetlost: Sarajevo, 1966), 763.

²⁴ Karlo Sforca, *Neimari savremene Evrope* (Beograd: Kosmos, 1933), 143.

počinje krivica priznavati više nego za vrijeme rata i u prvo doba poslije sklapanja mira. Ponavljam, može da bude spora oko raznih sitnica, da li su nekoliko sati prije ili kasnije naredili mobilizaciju rusi ili austrijanci i sl., ali rat 1914. je nužna posljedica raširenog prava pesnice i militarizma, koji je bio najjače propagovan i direktno filozofski i naučno formulisan u pruskoj Njemačkoj. Zato najveću krivicu za rat nosi prusizam.”²⁵

Naravno, Masarikove stavove mora se promatrati u svjetlu njegovog antagonizma, kao Slovaka prema austro-njemačkoj politici, koja je tada predstavljala prepreku za osamostaljenje njegove zemlje. U tom kontekstu on razmatra i upoređuje prirodno pravo naroda na slobodu i nezavisnost sa historijskim pravom, koje su imale Njemačka i Austro-Ugarska. Prirodno, urođeno pravo, je po njemu jače od historijskog prava.²⁶ Doduše, tim se nije mogla pravdati činjenica da je u novoformiranoj Čehoslovačkoj ostalo preko tri miliona Nijemaca u Sudetskoj oblasti, kao i znatan broj Mađara i Ukrajinaca u Slovačkoj.

Za Austriju je Prvi svjetski rat predstavljao katastrofu s kakvom se ona do tada u svojoj historiji nije susrela. Naime, država, koja je sve od 15. stoljeća bila jedan od najznačajnijih faktora evropske politike, svedena je na rang male evropske države sa gotovo nikakvim utjecajem na krupna pitanja evropske politike. Austrijski historičar Robert A. Kann je u svojoj knjizi “A History of the Habsburg empire 1526-1918” jasno naglasio da je rat Austro-Ugarske “do jedne mjere defanzivan u svojim motivima, ali ne u pravnom smislu”²⁷ Time je Kann na neki način opravdao agresivan stav Austro-Ugarske za vrijeme julske krize, ali je ipak sam čin objave rata i napad na Srbiju označio kao agresiju. Njemački stav o Prvom svjetskom ratu je nešto kompleksniji i kreće se u nijansama od potpune odbrane vanjske politike zemlje do oštre osude njemačke politike prije i za vrijeme

²⁵ Tomaš G. Masaryk, *Svetska revolucija: Ratne uspomene i razmatranja 1914-1918* (Beograd: Kosmos, 1935), 93.

²⁶ Isto, 396.

²⁷ Robert A. Kann, *A History of the Habsburg Empire 1526-1918* (Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, 1974), 470.

rata. Kritičari njemačke politike, kritikuju ponajviše kajzera Vilhelma II za lošu vanjsku politiku, okretanje evropskih sila protiv Njemačke zarad saveza sa Austro-Ugarskom i pogrešno vođenje politike u ratu. Stječe se dojam da kritičarima više smeta što njegova politika nije imala povoljan ishod za Njemačku, nego sama suština te politike. Veliki njemački pisac Emil Ludvig je nakon rata u svojoj knjizi "Vilhelm II" napisao znakoviti epilog rezimirajući kajzerovu abdikaciju i krah. Kajzer je abdicirao i vozom pobjegao u Nizozemsku: "Ovdje, iza ovog graničnog stuba, stenje jedan veliki narod. To su Nijemci, care Vilhelme, kojima si ti toliko dugo vladao. Miroljubivi i jaki, veoma misaoni i puni muzike, takvi su oni bili uvijek, takva im je ostala duša. Ali preko toga prevučen je jedan sjajan veo, bljesak zlata i dragog kamenja, ambicija za uspjehom i ljubomora na starije narode pobrkala je, za tih trideset godina, njihovu čvrstinu. Odviše brzo postali su oni slični svom mladom kajzeru, on im se odviše dopadao, i onda su tjerali jedan drugog naprijed, uvijek dalje, uvijek obilnije, sve do Obijesti. Laskajući žagorio je on oko prijestolja svog gospodara, svako je htio da se nađe pri brzoj dobiti. Lakomislenost morao je da plati, objest je razdražila Evropu."²⁸

Ovaj, pomalo poetski, iskaz žali za svim onim što je postignuto u vremenu njemačkog ujedinjenja i kancelara Bizmarka. Veličina, koja je postignuta zahvaljujući velikoj mudrosti, radu i strpljenju nekolicine ljudi upropaštena je pohlepom, častoljubljem i nepromišljenosti njemačkog vladara. S druge strane, postojala je i grupa političara, intelektualaca i drugih koji su vjerovali da je rat Njemačkoj nametnut agresivnom diplomatom prije svega Francuske i Rusije, koje je Velika Britanija podržala, kako se nekad u budućnosti ne bi našla sama licem u lice sa jedinom velesilom u Evropi. Njemački ministar vanjskih poslova na mirovnoj konferenciji u Versaju Ulrich von Brockdorff-Rantzau je prkosno izjavio u maju 1919. saveznicima: "Njemački narod nije želio rat i nikada ne bi započeo agresivni rat. On je uvijek vjerovao da je ovaj rat za njih bio odbrambeni rat."²⁹

²⁸ Emil Ludvig, *Viljem Drugi* (Beograd: Kosmos, 1933), 469.

²⁹ Mombauer, *Uzroci Prvog svjetskog rata*, 33.

Njemačka je prva od zaraćenih zemalja, koja je počela sistematski da objavljuje zbirke dokumenata vezano za početak rata s ciljem revizije Versajskog sporazuma. Prije Njemačke, u znatno manjem obimu, je to uradila Rusija, još za vrijeme rata, a nakon dolaska boljševika na vlast u listu "Pravda". Objavljivanje dokumenata Rusi su izvršavali s ciljem da "razotkriju tajne imperijalističke politike i diplomatije."³⁰ Prva serija dokumenata u četiri toma pod nazivom "Die Deutschen Dokumente zum Kriegausbruch" izašla je iz štampe u decembru 1919. godine, ali nije naišla na topao doček. Nakon tog relativnog neuspjeha njemačko ministarstvo inostranih poslova je u periodu 1922-1927. objavilo četrdeset tomova dokumenata po nazivom "Die grosse Politik der Europäischen Kabinette". Do današnjeg dana to je ostala jedna od najznačajnijih zbirki dokumenata koje su raspravljale o ratnoj krivici.³¹ Nakon Njemačke i Rusije i druge zemlje su počele da objavljuju svoje dokumente, kako se njihova šutnja ne bi protumačila kao da one nešto kriju. Tako se rasprava u međuratnom periodu zaoštrila do te mjere da mnogi popustljivu politiku zapadnih sila, Velike Britanije i Francuske prema Hitleru u njegovim prvim godinama, pripisuju određenom voljom da se kompenziraju Njemačkoj preteške obaveze sa Versajskog mira. Poslije Drugog svjetskog rata, međutim, uslijedio je obrt. Mnogi historičari, kako sa Istoka tako i sa Zapada su tražili poveznicu između agresivne njemačke politike pred Prvi svjetski rat i usponom Hitlera i početka Drugog svjetskog rata. Tako je vještački napravljena jedna pravolinijska putanja od njemačkog ujedinjenja, koje je ostvareno vojnim putem do konačnog sloma agresivnog njemačkog ekspanzionizma 1945. godine.

Najveća kontraverza u njemačkoj historiografiji je nastupila objavljivanjem knjige Fritza Fischera "Posezanje za svjetskom moći – Politika ratnih ciljeva carske Njemačke 1914-1918" 1961. godine. U ovoj knjizi Fišer je odbacio do tada uglavnom zastupane stavove njemačkih historičara da je krivica za rat na svim stranama, te je najveću odgovornost

³⁰ Isto, 52.

³¹ Isto, 54-55.

smjestio na carsku Njemačku za koju je tvrdio da je svjesno ušla u rizik i forsirala agresivnu politiku, te naposljetku za vrijeme julske krize podržala Austro-Ugarsku, te je navodila na zauzimanje oštrog stava prema Srbiji. Fischer je tvrdio da je Njemačka odgovorna ne samo za izbijanje rata, nego i za krize koje su zategnule međunarodne odnose do granice usijanja, te da je u tim uslovima izbijanje rata bilo neizbježno. "Još jednom se mora ponoviti slijedeće: uz napetost koja je tada, 1914, vladala u svijetu, a ništa manje i kao posljedica njemačke politike – koja je već 1905, 1909. i 1911. izrodila tri jezive krize – svaki lokalni rat u Evropi, u kome bi neka od velikih sila neposredno uzimala učešće, neizbježno je morao da navuče opasnost jednog sveopšteg rata. Kako je Njemačka priželjkivala austrijsko-srpski obračun i, uvjerena u njemačku vojnu nadmoć, stala iza njega, a sa jasnom spoznajom tokom jula 1914. da joj predstoji vojni sukob i sa Francuskom i Rusijom, vođstvo carske Njemačke preuzelo je na sebe odlučujući udio istorijske odgovornosti za izbijanje opšteg rata."³² Iako je Fischerova knjiga izazvala veliku kontraverzu u Njemačkoj, a u nekim situacijama i neprijateljski stav, poslije sedamdesetih godina u njemačkoj historiografiji uspostavljen je kompromis. Historičari su priznali da je Njemačka prije rata imala aktivniju ulogu u započinjanju rata, nego što su to bili spremni učiniti prije Fišera. Ali, i poslije Fišerove knjige u njemačkoj historiografiji historičari su bili podijeljeni u tri osnovne grupe: oni koji su mislili da je Njemačka vodila odbrambeni rat, historičari koji su mislili da je Njemačka vodila agresivni rat, te naposljetku oni koji su tvrdili da je Njemačka vodila preventivni rat.³³

Na prethodnim stranama ukratko smo elaborirali stavove brojnih historičara iz većine zemalja koje su vodile Veliki rat od njegovog početka. Naravno, nije ovdje bio cilj polemizirati sa svim stavovima, već ukratko prikazati koliko različitih stavova o ovom svjetski važnom ratu je kroz historiju izneseno. Na prvi pogled, kao historičar, vjerujem da niti jedan od ovih stavova nije bez nekog uporišta u činjenicama i da se

³² Fišer, *Posezanje za svetskom moći*, 72.

³³ Mombauer, *Uzroci Prvog svjetskog rata*, 140-141.

niti za jedan ne može reći da je apsolutno tačan ili apsolutno ništavan. Po mom sudu, najkvalitetnije djelo objavljeno u posljednjih nekoliko godina na ovu temu je knjiga “Mesečari, Kako je Evropa krenula u rat 1914.” koju je napisao australsko-britanski historičar Kristofer Klark povodom stogodišnjice izbijanja rata. Klark već na početku svog djela priznaje da je razmatranje uzroka izbijanja Prvog svjetskog rata težak posao zbog ogromne količine izvornog materijala, koji je često objavlji- van u pokušaju da se djela pojedinih zemalja ili ličnosti predstave u što ljepšem svjetlu, a da se većina krivice svali na onu drugu stranu. Slična situacija je i sa literaturom, pogotovo onom nastalom u periodu nepo- sredno nakon završetka rata. Kako bi izbjegao priču da direktno priča o krivici jedne ili druge zemlje, autor se odlučio analizirati sva dešavanja, koja su prethodila ratu, kako bi se razumjelo zašto je svaka od zemalja krenula u rat. Klark smatra da je iz perspektive svake od zemalja koje su ratovala, postojao rezon u agresivnom pristupu koji je vodio ka ratu.

On je ispravno primijetio da je politika saveza i odnosi velikih sila u politici krajem 19. i početkom 20. stoljeća doprinijela nestabilnosti evropskog kontinenta na prelazu dva stoljeća. Ne ulazeći samo u Klar- kove argumente, mora se priznati da je takav stav apsolutno tačan. Na- ime, svaka zemlja koja je bila upletena u izbijanje rata je bila hrabrija u postavljanju svoga praga tolerancije, jer je znala da iza nje stoje moćni prijatelji, što znači da je prostora za manevar bilo manje i želje za mirno prevazilaženje krize također manje. Sagledavanjem najvažnijih događaja iz perspektive svih velikih evropskih država, Klark je došao do zaključka da se savezništva stvaraju iz različitih pobuda, tj. da interesi savezničkih zemalja nisu bili jednaki (naprimjer, pogledi Francuske i V. Britanije na Antantu su bili različiti). Klark je došao do tog zaključka uvjeren da su se geopolitički interesi spomenutih zemalja toliko razlikovali da su save- zi u više slučajeva sklapani kako bi se umanjile međusobne napetosti, a ne kako bi se suprotstavilo nečijoj politici. Ipak, on se slaže da je politika saveza doprinijela nestabilnosti u Evropi, koja je bila pojačana i borbom za vlast u najvećim državama Evrope. Naime, sistem odlučivanja se u

svakoj od zemalja, koje su stupile u rat, znatno razlikovao i donošenje odluka je često zavisilo od karaktera monarha, novih ministara pa čak i ambasadora, koji su se povremeno borili za vodeću ulogu u odlučivanju i usmjeravanju vanjske politike. Postojanje takvog sistema doprinijelo je “kulturi frakcijskog djelovanja i retoričkih ispada čiji su opasni plodovi sazreli u julu 1914.”³⁴ Shodno tome, agresivno ponašanje sila Antante, u prvom redu Francuske i Rusije mnogo je doprinijelo izbijanju rata. Svaka zemlja za svoj račun, Francuska zbog revanšizma uzrokovanog porazom i gubitkom pokrajina Alzas i Loren 1871. godine, koje je htjela povratiti, dok je Rusija zbog svojih ambicija na Balkanu i želje za prodor u Bosfor podbadala manje balkanske države, u prvom redu Srbiju, na agresivno ponašanje i promjenu granica što je sa aspekta sigurnosne situacije Austro-Ugarske bilo katastrofalno. Pitanje odgovornosti sila Antante za izbijanje rata, Klark kroz više primjera argumentovano dokazuje razbijajući dosadašnju tezu o Njemačkoj kao glavnom uzročniku izbijanja rata.³⁵

Klark je analizirao način na koji je Franz Ferdinand smatran prijetnjom, jer je kao budući vladar Monarhije mogao da spriječi ujedinjenje Srba provođenjem određenih reformi. “Ukoliko bi se habsburška monarhija uspješno preobrazila u trijalistički entitet kojim bi se upravljalo iz Beča, a gdje bi, na primjer, Zagreb kao glavni grad dobio isti status kao Budimpešta postojala je opasnost da bi Srbija morala da se odrekne svoje vodeće uloge Pijemonta južnih Slovena.”³⁶ Dakle, razlog za ubistvo Franza Ferdinanda nije bio njegov agresivni stav prema Srbiji, nego njegova želja da se Monarhija po svaku cijenu spasi reformama. Franz Ferdinand je bio izraziti protivnik rata. Početkom 1913. godine, šest sedmica nakon što je Konrad Hetzendorf stupio na dužnost načelnika generalštaba, Ferdinand ga je u jednom razgovoru podsjetio da je

³⁴ Kristofer Klark, *Mesečari, Kako je Evropa krenula u rat 1914.* (Smederevo: Heliks, 2014), 161.

³⁵ Klark, naprimjer, izričito tvrdi da je francuska politika u Maroku bila smišljena kao provokacija Njemačke. Klark, *Mesečari*, 136-137.

³⁶ Isto, 42-43.

dužnost vlade da održava mir. Jednom prilikom poručio je Konradu da ni pod kakvim okolnostima ne želi rat sa Rusijom. Dodao je da: “ne želi nijednu šljivu, niti jednu jedinu ovcu iz Srbije, ništa mu nije manje na pameti od toga.”³⁷

Zaključna razmatranja

Rasprave o odgovornosti za izbijanje Prvog svjetskog rata iz historijskog ugla donijele su nekoliko zaključaka. Najprije, do konsenzusa historičara nije došlo, a vjerovatno neće ni u budućnosti do njega doći. Sagledavanjem literature, koju smo koristili može se zaključiti da je vremenska distanca najbolji lijek za sazrijevanje stavova, koji su, kako je vrijeme prolazilo, sadržavali manje međusobnog antagonizma. Na određen način postizanje historijske istine o uzrocima Prvog svjetskog rata čini se da je postalo jednostavnije onog trenutka kada su reprekusije te istine postale nerelevantne za dnevno-politička dešavanja. Pažljivim čitanjem rasprava, naučnih članaka i monografija nastalih na ovu temu čitalac će ostati zbunjen, jer niti jedan historičar koji je pisao na ovu temu nije postavio tezu, a da je nije dobro potkrijepio. U prvi mah čini se da svaki članak, svaka knjiga imaju smisla i da predstavljaju tačnu verziju historijskih dešavanja kroz prizmu odnosa uzrok-posljedica. Međutim, suština šarenila svih stavova je što se mnogi od njih međusobno isključuju. Sljedeće pitanje bi bilo, kako svi stavovi zvuče vjerodostojno, ako se međusobno isključuju. Odgovor za ovaku pojavu leži u jednoj od slabosti historiografije kao nauke, odnosno njezinom ne-empirijskom metodu. Često stavovi historičara, odnosno njihova ubjedljivost, odnosno historijska istina, zavise ne samo od argumenata nego i od vještine pisanja, njihovog ugleda u naučnoj zajednici i tome ko i na kojem jeziku je izdao spomenutu raspravu. Pri tome, teško je izvagati argumente, koje spomenuti historičar iznosi, što zapravo dovodi do pojave velikog broja naučnih stavova, koje je teško kvalitativno ocijeniti. Treba dodati da je

³⁷ Isto, 100.

jedan od usmjeritelja djelovanja većine historičara, koji su radili na ovu temu, bilo njihovo porijeklo. Iako su se u raznim zemljama, kako smo to u radu pokazali, pojavljivala i “heretička mišljenja”, ipak se može zaključiti da je historiografija u ovoj oblasti teško odvojiva od javnih narativa vezanih za ovu temu. Drugim riječima, historiografija u velikoj mjeri prati javni, odnosno državni interes.

Naredni ograničavajući faktor za historičara, koji bi uspio da se odvoji od svih ograničavajućih faktora za donošenja objektivnog stava, malo je vjerovatno da bi u svom istraživanju uspio da analizira sve uzroke rata. Dobra ilustracija za ovu tvrdnju može biti upravo knjiga Kristofera Klarka, koji u jednom poglavlju promatra krizu muškosti kao jedan od uzroka iracionalnog ponašanja kod pojedinih donosilaca odluka. Tako jedan, za mnoge potpuno irelevantan faktor, zapravo postaje jedna od kapi koja je prelila čašu i odvela Evropu u najveću katastrofu u njezinoj dotadašnjoj historiji. Mnogo sitnih detalja, pa i ličnih momenata, koji su imali određeni utjecaj na izbijanje rata prošli su ispod radara historičara upravo zato što se nisu činili važnim za izučavanje, ali i zato što nisu zaobilježeni. Zbog toga, do konačnog odgovora na pitanje odgovornosti za izbijanje rata nikad se u potpunosti neće doći. To će ostati tema sporenja i neslaganja među historičarima i narodima, koja će se ponovo aktualizirati kada dođe sljedeća obljetnica ili kada se objavi neka nova knjiga, koja će uzdrmati dotadašnje narative.

Iz gore navedenog, pogrešno bi bilo izvući zaključak da su naučne rasprave o odgovornosti za rat beskorisne i da nisu polučile rezultat. Naprotiv, u posljednjih stotinu godina evolucija stavova o uzrocima rata dovela je do njihovog postepenog približavanja i sveobuhvatnije analize svih dešavanja koja su prethodila izbijanju rata do te mjere da, čitajući knjige koje su nastale neposredno poslije Prvog svjetskog rata i one koje su nastale na njegovu stogodišnjicu, primijetimo njihovo sazrijevanje. Tome je sigurno doprinijela i vremenska distanca zbog činjenice da su se posljedice tog rata prebrodile. Također, sazrijevanje i približavanje

stavova treba dovesti i u vezu s općim pozitivnim procesima prije svega u Evropi, konsenzusom u vezi sa zajedničkim vrijednostima evropskih naroda i opredjeljenju za zajednički život. Ipak, možemo sa sigurnošću reći da se nikad neće utvrditi svi detalji, koji su doveli do neizbježnosti ovog sukoba, kao i da se nikad neće utvrditi odgovornost svih zaraćenih snaga.

IZVORI I LITERATURA

LITERATURA

Knjige:

- Čerčil, Vinston. *Svetski rat*. Beograd: Geca Kon, 1936.
- Dedijer, Vladimir. *Sarajevo 1914*. Ljubljana: Državna založba Slovenije; Beograd: Prosveta; Sarajevo: Svjetlost, 1966.
- Džordž, Lojd. *Ratni memoari*. Beograd: Geca Kon, 1937.
- Ekmečić, Milorad. *Ratni ciljevi Srbije 1914*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1973.
- Ekmečić, Milorad. *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*, knj. 2. Beograd: Prosveta, 1989.
- Fišer, Fric. *Posezanje za svetskom moći: Politika ratnih ciljeva carske Nemačke 1914-1918*. Beograd: Filip Višnjić, 2014.
- *Istorija diplomatije*, knj. 2. ur. Vladimir Petrovič Potemkin. Beograd: Arhiv za pravne i društvene nauke, 1949.
- *Istorija Novog veka*. ur. Jevgenij Viktorovič. Beograd: Naučna KMD, 2008.
- Jovanović, Jovan M. *Borba za narodno ujedinjenje 1914-1918*. Beograd: Geca Kon, 1928.
- Kann, Robert A. *A History of the Habsburg Empire 1526-1918*. Berkley,

- Los Angeles, London: University of California Press, 1974.
- Klark, Kristofer. *Mesečari, Kako je Evropa krenula u rat 1914*. Smederevo: Heliks, 2014.
 - Ludvig, Emil. *Viljem Drugi*. Beograd: Kosmos, 1933.
 - Masaryk, Tomáš G. *Svetska revolucija: Ratne uspomene i razmatranja 1914-1918*. Beograd: Kosmos, 1935.
 - Masleša, Veselin. *Mlada Bosna*. Beograd: Kultura, 1945.
 - May, Arthur J. *The Hapsburg Monarchy 1867-1914*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1951.
 - Mitrović, Andrej. *Srbija u Prvom svetskom ratu*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1984.
 - Mombauer, Anika. *Uzroci Prvog svetskog rata. Sporenja i saglasnosti*. Beograd: Clio, 2013.
 - Renouvin, Pierre. *Evropska kriza i Prvi svjetski rat*. Zagreb: Naprijed, 1965.
 - Seton-Watson, Robert William. *Sarajevo, studija o uzrocima svetskoga rata*. Zagreb: Nova Evropa, 1926.
 - Sforca, Karlo. *Neimari savremene Evrope*. Beograd: Kosmos, 1933.
 - Tejlor, Alen Dž. P. *Habzburska monarhija 1809-1918*. Beograd: Clio, 2001.

Summary

The Question of Responsibility for the Outbreak of the First World War in World historiography

Discussions of responsibility for the outbreak of World War I from a historical angle have drawn several conclusions. First, there has been no consensus among historians, and it is unlikely to be reached in the future. Looking at the literature we used, it can be concluded that time distance is the best remedy for maturing attitudes, which, as time passed, contained less mutual antagonism. In a way, achieving the historical truth about the causes of the First World War seems to have become simpler the moment the repressions of that truth became irrelevant to daily political events. By carefully reading the discussions, scientific articles, and books written on this topic, the reader will remain confused, because no historian who has written on this topic has put forward a thesis without supporting it well. At first glance, it seems that every article, every book makes sense and represents an accurate version of historical events through the prism of cause-and-effect relationships. However, the essence of the diversity of all attitudes is that many of them are mutually exclusive. The next question would be, how do all views sound credible if they are mutually exclusive. The answer to this phenomenon lies in one of the weaknesses of historiography as a science, i.e., its non-empirical method. It would be wrong to conclude that scientific discussions on responsibility for the war are futile and have not yielded results. On the contrary, in the last hundred years, the evolution of attitudes about the causes of war has led to a gradual convergence of attitudes and a more comprehensive analysis of all events before the outbreak of war to such an extent that reading books that were written immediately after the First World War and those written on its centenary show the maturing of attitudes which is obvious even for a casual reader. The time distance certainly contributed to that since the consequences of that war were overcome. Also, the maturing and convergence of views

should be linked to the general positive processes, especially in Europe, the consensus on the common values of European peoples and the commitment to living together. However, we can state with certainty that all the details that led to the inevitability of this conflict will never be determined, and that the responsibility of all the belligerents will never be determined.